

ANTI-UKRAINIAN POLICY IN TEACHING OF HISTORY OF UKRAINE UNDER MINISTER D. TABACHNYK (2010 – EARLY 2014)

Serhii Terno¹, Galyna Turchenko²

Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

¹ e-mail: sergiy.terno@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6753-3130>

² e-mail: galina_turchenko@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5020-6152>

ABSTRACT

The purpose of the research paper is to analyze the anti-Ukrainian policy in teaching History disciplines under the Minister of Education and Science of Ukraine D. Tabachnyk (2010 – early 2014). Studying the ideological offensive is critical to identifying and countering similar threats in the future. For this purpose, a retrospective analysis of D. Tabachnyk's activities is carried out and the stages and methods of his destructive actions are highlighted.

The scientific novelty is in the study of D. Tabachnyk's anti-Ukrainian policy in the field of teaching History disciplines. The stages of the destructive activities of the Minister of Education and Science, who directed all the power of the administrative apparatus of the state to the destruction of Ukrainian identity, first of all, in the teaching of History disciplines, are highlighted.

Conclusions. In the course of the research, it has been found out that the Minister of Education and Science of Ukraine, D. Tabachnyk, during the presidency of V. Yanukovich, performed systematic measures to destroy the Ukrainian national identity and introduce the ideas of the 'Russian World' into the teaching of History disciplines. For this purpose, a number of ideological subversions were carried out: 1) operation 'joint history textbook' for schoolchildren (2010); 2) operation 'joint guidebook' for History teachers (2010-2012); 3) revision of History disciplines curricula with the aim of de-Ukrainization of the younger generation of Ukrainians, which was accompanied by the removal of the concepts of 'Ukraine', 'Ukrainian state' and the historical figures of Bohdan Khmelnytskyi, Taras Shevchenko, Mykhailo Hrushevskyyi, Ivan Franko, Lesia Ukrainka – symbols of Ukraine from the curricula (2012); 4) a significant reduction in time on studying the fateful events of national history in the propaedeutic course of History (2012); 5) revision of the External Independent Evaluation provisions and removal from them the members of the Organization of Ukrainian Nationalists S. Bandera and R. Shukhevych (2013); 6) an introduction of Soviet personalities Petrovskyyi, Piatakov, Shchors, and Khrushchov to the ZNO (2013).

The activities of the Minister of Education and Science D. Tabachnyk caused significant damage to the teaching of History disciplines in Ukraine. Main goal of his actions was the dissolution of Ukrainian identity and the leveling of national values. The younger generation of Ukrainians was instilled with disdain for their country, its history, and its culture. Instead, attempts were made to include Ukraine in the orbit of the 'Russian World' through the imposition of inferiority. However, D. Tabachnyk's anti-Ukrainian policy encountered public opposition and was not very successful.

Keywords: History of Ukraine, school course of History, Russo-Ukrainian war, ideas of 'Russian World', D. Tabachnyk

АНТИУКРАЇНЬСКА ПОЛІТИКА В ІСТОРИЧНІЙ ОСВІТІ УКРАЇНИ ЗА МІНІСТРА Д. ТАБАЧНИКА (2010 – ПОЧАТОК 2014 РР.)

Сергій Терно¹, Галина Турченко²

Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)

¹ e-mail: sergiy.terno@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6753-3130>

² e-mail: galina_turchenko@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5020-6152>

АНОТАЦІЯ

Метою статті є аналіз антиукраїнської політики в історичній освіті за міністра освіти і науки України Д. Табачника (2010 – початок 2014 рр.). Дослідження ідеологічного наступу вкрай важливо для того, аби ідентифікувати та протидіяти подібним небезпекам у майбутньому. Задля цього було здійснено ретроспективний аналіз діяльності Д. Табачника та виділено етапи та методи його деструктивної діяльності.

Наукова новизна полягає у дослідженні антиукраїнської політики Д. Табачника в сфері історичної освіти. Виділено етапи деструктивної діяльності міністра освіти і науки, який всю силу адміністративного апарату держави спрямував на руйнацію української ідентичності передовсім в історичній освіті.

Висновки. В ході дослідження встановлено, що міністр освіти і науки України Д. Табачник за президентства В. Януковича здійснював системні заходи з нищення української національної ідентичності та впровадження в історичну освіту ідей «руського мира». З цією метою було проведено низку ідеологічних диверсій: 1) операція «спільний підручник з історії» для школярів (2010); 2) операція «спільний посібник» для вчителів історії (2010-2012); 3) перегляд навчальних програм з історії з метою деукраїнізації молодого покоління українців, що супроводжувалось вилученням з програм поняття «Україна», «українська держава» та історичних постатей Богдана Хмельницького, Тараса Шевченка, Михайла Грушевського, Івана Франка, Лесі Українки – символів України (2012); 4) суттєве скорочення часу на вивчення доленосних подій вітчизняної історії в пропедевтичному курсі історії; 5) перегляд програм Зовнішнього незалежного оцінювання та вилучення з них діячів Організації українських націоналістів С. Бандери та Р. Шухевича (2013); 6) введення до програми ЗНО радянських діячів Петровського, П'ятакова, Щорса, Хрущова (2013).

Діяльність міністра освіти і науки Д. Табачника нанесла значну шкоду історичній освіті України. Головна мета його дій полягала у розчиненні української ідентичності та нівелюванні національних цінностей. Молодому поколінню українців прищеплювалось зневажливе ставлення до своєї країни, її історії та культури. Натомість через насадження меншовартості робились спроби включити Україну в орбіту «руського мира». Проте, антиукраїнська політика Д. Табачника наразилася на громадський супротив та не мала значного успіху.

Ключові слова: історія України, шкільний курс історії, російсько-українська війна, ідеї «руського мира», Д. Табачник

Вступ

В умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну, що розпочалося 24 лютого 2022 р., в українській історичній науці активізувався процес осмислення та переосмислення передумов сучасної російсько-української війни. Науковці намагаються відрефлексувати перші ознаки агресії, протидіяти

агресивним діям РФ на всіх фронтах. Атаки на Україну з боку РФ відбувалися перманентно: газові війни; продовольчі війни, ідеологічні диверсії тощо. З нашої точки зору, найбільш небезпечними є маніпулятивні впливи саме на ідеологічному фронті, оскільки вони підважують українську ідентичність, намагаючись маргіналізувати українців і перетворити їх на населення. За задумом «архітекторів» ідеологічних диверсій для такого маргіналізованого населення важливішим має стати дешевша квартплата, а не власний спосіб буття. Саме такі аргументи пускались в обіг російською пропагандою на окупованих територіях, й пропагандистам було невтямки чому цей «вагомий» (на їх думку) аргумент ігнорували українці. Отже, у запропонованому виборі «хліб чи свобода» українці обрали свободу.

Згідно із дослідженням «World values survey», ще на початку 2010-х років громадяни України майже повністю були зосереджені на цінностях виживання¹. Але перебіг сучасної російсько-української війни свідчить, що розрахунок російського керівництва на те, що українці виберуть «хліб», повністю провалився. Адже бомбардування об'єктів критичної інфраструктури, житлових будинків, лікарень, освітніх закладів мало на меті спонукати українських громадян вийти з протестами та примусити українську владу укласти капітулянтський мир із агресором. Але цього не сталося. Люди готові втратити свої матеріальні статки, але не готові втрачати свободу! Таким чином, можна стверджувати, що або на момент війни, або під впливом війни українці відійшли від зосередження на цінностях виживання, і перевагу надають свободі, а не «хлібу». Війна, звісно, найжахливіше, що може трапитися із нацією, але разом із тим вона слугує карколомним засобом у трансформації цінностей. За мирного життя таким засобом виступає освіта, – передовсім гуманітарна. А в гуманітарній освіті провідну роль у трансляції цінностей молодому поколінню відіграє навчання історії². А у вивченні історії на першому місці, звісно, стоїть вивчення історії свого народу: хто ми є в цьому світі? Яку роль відігравали та відіграємо? Який внесок зробили у світову спадщину, тощо?

Відповіді на ці питання неодмінно пов'язані із тією системою цінностей, яку ми вважаємо доцільною. Вивчаючи факти вітчизняної та світової історії ми не просто засвоюємо інформацію про події минулими, а й неодмінно оцінюємо їх через призму загальнолюдських і національних цінностей. В історичній освіті найважливішим завданням виступає трансляція цінностей. А отже, історична освіта виконує важливу ідеологічну функцію. Поняття «ідеологія» здебільшого асоціюється із пропагандою негативних цінностей. Таким є спадок ХХ ст. із його ідеями фашизму, нацизму та комунізму. Саме тоталітарні країни активно послуговувались самим терміном «ідеологія» й активно розбудовували мережу ідеологічної роботи. Проте, ідеологія являє собою систематизовану сукупність ідей, що характеризуються передусім розумінням суспільного життя, передбачає оцінку його якості, а також розглядає перспективи подальшого перетворення суспільства³.

¹ Терно С. Гра цінностей та емоцій в освіті: де ми є та куди варто рухатись? // Історія в рідній школі. 2019. № 7-8. С. 45-49. URL: <https://bit.ly/43fwYkn>.

² Терно С.О. Теорія розвитку критичного мислення (на прикладі навчання історії): [посібник для вчителя]. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. 105 с.

³ Філософія: словник термінів та персоналій / В.С. Бліхар та ін. Київ: КВІЦ, 2020. С. 114.

Залежно від поцінування прав людини ідеології можна представити у вигляді континууму: демократичні – тоталітарні. Ідеологія – це система цінностей, якою керуються політичні сили для облаштування життя суспільства. Відтак, суспільне життя загалом, а також історична освіта неодмінно мають ідеологічний вимір. Нанесення удару по цінностях – це удар по системотвірному чиннику буття суспільства.

Наступ РФ на Україну проявлявся також у здійсненні диверсій на ідеологічному фронті. Ці обставини вкрай важливо дослідити, аби дати гідну відсіч ворогу та унеможливити агресію у майбутньому. Адже перемога ворога на ідеологічному фронті або навіть просте підваження української ідентичності дозволило би позбавити суспільство того, заради чого воно готове захищати власну країну.

ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Антиукраїнська політика міністра освіти і науки України часів В. Януковича Д. Табачника ще не стала предметом окремого наукового дослідження. Проте, дослідники Ю. Мацієвський⁴, В. Денисенко⁵ побіжно розглядали його діяльність у контексті аналізу політичного режиму президента В. Януковича.

У зв'язку з тим, що події відбувалися в недавньому минулому, основними джерелами написання статті стали публіцистичні твори, статті та замітки учасників подій. Слід виділити наукові публікації та спогади Ф. Турченка, який стояв у витоків підручничописання у незалежній Україні, був учасником процесів, пов'язаних зі спробою написання «спільного» підручника та посібника для школярів і вчителів історії російських і українських шкіл⁶.

Важливим джерелом для дослідження проблеми є публіцистичні статті В. Мисана⁷, Є. Стадного⁸, І. Костюк, І. Гирича⁹, С. Терно¹⁰ й ін. учасників запеклих дискусій щодо ініційованих Д. Табачником змін у навчальних програмах з історії. Антиукраїнська політика Д. Табачника в галузі історичної освіти потребує прискіпливої уваги істориків.

Метою статті є аналіз антиукраїнської політики в історичній освіті за міністра освіти і науки України Д. Табачника (2010 – початок 2014 рр.) – людини з українофобськими поглядами, який активно поширював ідеї «руського мира» в Україні¹¹. Призначення його на посаду міністра стимулювала російська влада.

⁴ Мацієвський Ю.В. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991-2014): монографія. Чернівці: Книги-XXI, 2016. 552 с.

⁵ Денисенко В. Формування та функціонування в Україні політичного режиму Віктора Януковича (2010-2014 рр.): монографія. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 878 с.

⁶ Турченко Ф. Україна – повернення історії. Генеза сучасного підручника. Київ: Генеза, 2016. 104 с.; Турченко Ф. Як створювалися перші підручники з історії України // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2016. Вип. 45 (1). С. 177-191; Турченко Ф. Перед викликами епохи. Спогади історика. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2023. 400 с.

⁷ Мисан В. Манкуртизм наступає, або чи сприятиме шкільний пропедевтичний курс «формуванню в учнів самоідентичності та почуття власної гідності» // Historians. 01.05.2013. URL: <https://bit.ly/3QGXImN>; Мисан В. Шкільна історична пропедевтика як предмет дискусії. Частина 2 // Historians. 27.05.2013. URL: <https://bit.ly/3BBRJLL>

⁸ Стадний Є. Довша історія підручника // Historians. 06.05.2013. URL: <https://bit.ly/3qzMyWw>

⁹ Гирич І. Спільний російсько-український посібник означає: Україна – це Росія // Дзеркало тижня. 2010. 5 листопада. URL: <https://bit.ly/3FROKBN>

¹⁰ Терно С. Нова програма з історії – повернення в тоталітарне минуле? // Historians. 22.04.2013. URL: <https://bit.ly/3d7kc2L>

¹¹ Табачник Д. Заметки по поводу славянского единства // Технополис завтра. 09.08.2009. URL: <https://kramtp.info/novosti/byvalo/full/1859>

Дискусія

Із перемогою В. Януковича на президентських виборах у 2010 р. розпочався широкомасштабний наступ рф на ідеологічному фронті руками тодішнього міністра освіти і науки Д. Табачника. Він входив до найближчого оточення В. Януковича. За Д. Табачника здійснювалися спроби впровадження спільного з рф підручника та посібника для вчителів з історії. Відбувся перегляд державних стандартів та навчальних програм з історії із вилученням видатних постатей української нації та самої назви «Україна» із пропедевтичного курсу історії України. Найбільш гучний суспільний резонанс був викликаний усуненням прізвищ українських борців за незалежність із програми ЗНО у 2013 р. Табір Табачника нав'язливо насаджував совєцький дискурс щодо подій Другої світової війни (вводилися імена совєцьких діячів замість українських до ЗНО) тощо.

Призначення Д. Табачника на посаду міністра освіти і науки у 2010 р. викликало збурення в суспільстві через його відверто антиукраїнську позицію та проросійську орієнтацію. Розпочалася так звана «АнтиТабачна компанія», мета якої полягала у звільненні Д. Табачника з посади міністра освіти і науки України. Проводилися акції «Стоп Табачник», «Табачника на смітник історії» й ін.¹² В цих акціях взяли участь українські громадські активісти, представники студентських і молодіжних організацій тощо. Приміром, Президент НАУКМА Сергій Квіт майже одразу після призначення звернувся до освітянської громадськості із закликом «публічно виступити проти Д. Табачника – особи, неприйнятної на такій відповідальній посаді як Міністр освіти і науки»¹³.

Тодішня влада демонстративно ігнорувала будь-які громадські протести, сам Д. Табачник також не зважав на подібні акції. Діяльність Табачника мала антиукраїнський характер. Він запам'ятався своїми антиукраїнськими і навіть ксенофобськими висловлюваннями. Зокрема, істориків, які досліджували Голодомор, Д. Табачник презирливо називав «голодоморцями», а їхню наукову школу «голодоморською».

Наведемо лише деякі з ініціатив Д. Табачника: вільний вибір мови навчання у вишах; скасування державного іспиту з української мови для бакалаврів; вилучення творів про Голодомор та Помаранчеву революцію з підручників; переписування історії на догоду РФ; зневага до ролі УПА у боротьбі за Україну¹⁴; відновлення всеукраїнської олімпіади з російської мови та літератури; внесення змін в програму «Світової літератури» (збільшення частки російської літератури); скорочення мережі шкіл з українською мовою викладання, відкриття шкіл з російською мовою навчання тощо.

Під час візиту до Москви у квітні 2010 р. Д. Табачник в інтерв'ю заявив, що найбільшим досягненням в Україні вважає білінгвізм¹⁵. Він стверджував, що діяв в інтересах випускників, коли впровадив практику складання ЗНО тією мовою, якою школяр навчався у школі. Якщо враховувати, що в Україні крім українських, діяла

¹² Ткачук М., Кушнір Л., Мичко С., Борковський А. «Антитабачна» Україна // Україна молода. 16.03.2010. URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/1615/180/56880/>

¹³ Турченко Ф. Україна – повернення історії... С. 83.

¹⁴ Пирожук М. Яку місію у Януковича виконує Табачник // Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/2328564.html>

¹⁵ Ехо Москви: Найбільше досягнення України – абсолютний білінгвізм. Інтерв'ю Табачника // Кореспондент.net. 06.04.2010. URL: <https://bit.ly/3q3f05S>

найбільша кількість шкіл з російською мовою викладання, мова йде про русифікацію ЗНО. Пригадаємо практику радянської школи, коли теж діяли «в інтересах дітей». Достатньо було заяви батьків для звільнення дитини від навчання українській мові та літературі.

1 вересня 2013 р. в Києві розпочала роботу гімназія «Київська Русь». Ідея будівництва цього закладу з поглибленим вивченням російської мови, а також історії та культури усіх слов'янських народів належала Д. Табачнику. Він звернувся з цією ініціативою до голови Київської міської держадміністрації О. Попова¹⁶. Аргументував це недостатньою кількістю шкіл з російською мовою викладання у Києві. На думку Табачника, «найскладнішою» була ситуація в лівобережній частині міста, де важко в повному обсязі забезпечити освітні потреби представників національних меншин, які спілкуються російською мовою. Зі слів голови КМДА О. Попова, школа мала будуватися коштом російських інвесторів. Кияни не оцінили «турботу» Табачника. Батьки зібрали більше тисячі підписів та почали торпедувати органи влади вимогами перевести гімназію на українську мову навчання¹⁷. Київрада 20 вересня 2012 р. більшістю голосів прийняла рішення про відкриття нової гімназії «Київська Русь», мовою викладання визначивши українську. Кияни відстояли право своїх дітей навчатися українською мовою.

Д. Табачник розпочав реформувати систему шкільної освіти, повернувшись від 12-річної до 11-літньої загальноосвітньої школи. Критики тодішнього Президента В. Януковича характеризували цю реформу як результат впливу Москви, яка прагнула до уніфікації освітньої системи на всьому пострадянському просторі. Д. Табачник орієнтувався на РФ протягом всього часу перебування на посаді міністра. У результаті вже надруковані масовими накладками за новими програмами підручники для 10 класу виявилися непотрібними. Не випадково, саме тоді в Міністерстві заговорили про необхідність писати нові підручники з історії, які будуть позбавлені впливу «помаранчевої ідеології». У 2011 р. Інтернетом поширилися світлини на яких в Криму спалювали підручники з історії України для 11 класу авторства Ф. Турченка¹⁸.

В таких умовах почали активно впроваджувати проект спільного російсько-українського підручника. За Д. Табачника активно налагоджувалася взаємодія на міждержавному рівні у форматі підкомітету з питань гуманітарного співробітництва українсько-російської міждержавної комісії¹⁹. Пропагувалася ідея спільного підручника, що її було висунуто на першому з'їзді вчителів СНД, який відбувся у столиці Казахстану м. Астані у квітні 2010 р. Заступник міністра освіти Білорусі запропонував розробити єдині для всіх країн співдружності підручники з історії²⁰. Чому саме викладання історії потребувало впровадження єдиного підручника? Тому що вже у 2010 р. РФ здійснювала кроки по створенню спільного ідеологічного фундаменту для відновлення колишньої імперії – СРСР. А для того,

¹⁶ Табачник запропонував створити в Києві російську гімназію, бо таких мало (документ) // Дзеркало тижня. 06.08.2023. URL: <https://bit.ly/478Kybe>

¹⁷ Кияни перемогли Табачника: гімназія «Київська Русь» буде україномовною // TEXTY.ORG.UA. 21.09.2012. URL: <https://bit.ly/3IIS5mF>

¹⁸ Турченко Ф. Перед викликами епохи. Спогади історика... С. 366.

¹⁹ Рябчун Ю. Україна і Росія розкажуть спільну історію // Освіта.ua. 28.10.2010. URL: <https://osvita.ua/school/method/9902/>

²⁰ Турченко Ф. Україна – повернення історії... С. 82.

аби це стало можливим, необхідно було забезпечити ідейну (ідеологічну) єдність колишніх республік СРСР.

Серед делегатів вчительського з'їзду не було одностайності щодо створення «єдиного підручника» з історії. Багато доповідачів наголошували на вагомих теоретичних розбіжностях між різними національними історичними школами. Напевно, делегати відчували, що мова йде про уніфікацію та позбавлення суверенітету держав співдружності у майбутньому. Ця завуальована мета згодом була доволі чітко висловлена послом Польщі в Україні Генрі Літвіном, коли він виступив проти написання спільного російсько-українського підручника: «Україна й Росія вже мали спільний підручник. Мені здається, що це не було особливо добре для України... Ми не будемо міняти держави, а будемо діяти в межах держав»²¹. Дійсно, не може бути однакового погляду на історію у агресора та його жертви, саме ця думка простежується у словах дипломата, до того ж він цілком очевидно зазначив на приховану мету подібних ініціатив – зміну кордонів держав.

Слід зауважити, що повну підтримку висунутої ідеї висловили російські делегати, які вже напрацювали певний досвід створення єдиного підручника з історії в РФ. На той час на найвищих рівнях РФ вирішувалося питання про уніфікацію підручників з історії та розроблення одного єдиного тексту для школярів і вчителів. Відтак, росіяни запропонували запровадити цю уніфікацію і в масштабах СНД. Проте, ідея створення одного єдиного підручника не знайшла підтримку на з'їзді вчителів, хоч би як її не намагалися просунути представники РФ. Тоді був зроблений тактичний відступ із можливістю реалізації цієї ідеї в майбутньому. А саме: заступник міністра освіти і науки РФ І. Калина запропонував проміжний варіант – розробити спільну книгу для вчителя, щоби освітяни мали «спільне уявлення про історію наших держав»²². Чому вирішили обмежитися поки що вчителями? Розрахунок напевно був такий: країнам СНД легше піти на незначну поступку, разом із тим вплив ідей «русского мира» буде поширений на системотворчий чинник освітнього процесу – освітян. Стан свідомості вчителя та його ставлення до змісту підручника є більш вагомим чинником історичної освіти, ніж текст самого підручника. І досвід окупації територій України є тому підтвердженням: приміром, для учнів Криму не так важливо було, що написано в підручниках з історії України, важливішим було те, як коментували написане вчителі. Відтак, ідея ідеологічного впливу на вчительство України була не такою безневинною.

У травні 2010 р. у засобах масової інформації з'явилося повідомлення, що міністри освіти РФ та України домовились про створення спільних посібників для вчителів історії. Зокрема, Д. Табачник заявив щодо спільного посібника: «Видамо ми його швидко, а охоплювати він має період від початку стародавньої історії утворення людського суспільства на території України та Росії і до XXI століття»²³. Реалізація ідеї спільного підручника історії для школярів була пригальмована, напевно через побоювання можливої бурхливої реакції. Табачник тоді заявив, що ранувато створювати спільний підручник з історії. Проте, цілком очевидно, що РФ

²¹ Посол Польщі проти спільного підручника з історії // Українська правда. Історична правда. 01.07.2011. URL: https://www.istpravda.com.ua/short/2011/07/1/44563/view_print/

²² Турченко Ф. Україна – повернення історії... С. 83.

²³ Україна й Росія розроблять спільні посібники для вчителів історії – Табачник // Радіо Свобода. 13 травня 2010. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/2041283.html>

вирішила діяти за допомогою тактики малих кроків: спочатку посібник для вчителів, а потім і спільний підручник для учнів, тобто градувати тиск і поступово привчати до думки спільного підручника.

У 2010 р. була створена робоча група з розробки спільного методичного посібника для вчителів історії. Про це було заявлено Д. Табачником та А. Фурсенко на третьому засіданні українсько-російської міждержавної комісії. Планувалося синхронізувати спірні історичні позиції української та російської академії наук з наступних тем: «Голодомор 1932-1933 років», «Діяльність УПА» та «Друга світова війна».

В одному з інтерв'ю Д. Табачник на питання актуальності спільних підручників з РФ і Польщею, зазначив, щодо «підручників поки що навряд чи, а ось посібників для вчителів – так». Міністр пояснював це тим, що вчителі – «це дорослі люди з вищою освітою, які не повинні ставитися до сусідів зі злістю і ненавистю. Вони повинні толерантно і з розумінням викладати свій навчальний матеріал. Принаймні, його не фальсифікувати і не пересмикувати»²⁴. Отже, ідеї уніфікації викладання історії не обмежувались Україною.

Спільний російсько-український посібник мав побачити світ у жовтні-листопаді 2010 р. Але на заваді планів міністра стали українські науковці²⁵. Проти участі у цьому проекті відверто висловились Т. Бикова, І. Гирич, С. Кульчицький, Ф. Турченко²⁶. Вони наголошували на неможливості та шкідливості створення «спільного курсу», оскільки чітко усвідомлювали прагнення відтворити імперську версію історії України. З Національною академією наук України справа явно не заладилася, науковці відмовилися брати участь у цьому проекті. Тоді була зроблена ставка на Національну академію педагогічних наук України. Врешті-решт до складу комісії увійшли науковці Інституту історії України НАН України, Інституту педагогіки НАПН України, Інституту національної пам'яті й інших установ. Очолив групу директор Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОНУ О. Удод.

Робота над спільним посібником йшла повільно, хоча всі належні передумови були створені: підібраний відповідний склад авторів, створені сприятливі умови, забезпечене високе заступництво. Проте, робота пробуксовувала: українські автори обирали історичні сюжети, які не мали жодного стосунку до дразливих тем (культура Давньої Русі, російське дворянство та українська шляхта у XV–XVII ст., повсякдення радянської людини тощо). Написання затягувалось й видання побачило світ лише у грудні 2012 р. Його апробація мала проходити в Переяславі-Хмельницькому (місце вибрано не випадково)²⁷.

Тим часом, подібне зволікання суперечило намірам якомога скоріше вирішити поставлені перед собою питання. Мета була визначена, і Д. Табачник поспішав її реалізувати. Тоді він зробив ставку на зміну методологічних засад шкільного курсу історії шляхом редагування навчальних програм. Цю відповідальну справу доручили робочій групі на чолі із членом-кореспондентом НАПН України О. Пометун. У 2012 р. були змінені навчальні програми з історії для учнів 5-9 класів.

²⁴ Табачник підготував для дітей правдиві підручники з історії // УНІАН. Інформаційне агентство. 12.03.2011. URL: <https://bit.ly/43dCxjh>

²⁵ Гирич І. Спільний російсько-український посібник означає: Україна – це Росія...

²⁶ Турченко Ф. Перед викликами епохи. Спогади історика... С. 367.

²⁷ Денисенко В. Формування та функціонування в Україні політичного режиму Віктора Януковича (2010-2014 рр.): монографія. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 447.

Перші кроки з деукраїнізації української історії в школі були зроблені майже непомітно, в 2011 р. був прийнятий новий державний стандарт²⁸, у 2012 р. затверджені нові програми з історії²⁹. Зміни у навчальних програмах пройшли непоміченими. Разом із тим були внесені суттєві зміни у пропедевтичний курс історії України в 5-му класі загальноосвітньої школи. Найменш помітний, проте найбільш відчутний удар був нанесений по найважливішому курсу шкільної програми, який покликаний був закласти основи української ідентичності. Значення ефекту першого враження відбито у феномені імпринтингу, коли вирішальну роль має перше знайомство з об'єктом. Відтак, роль пропедевтичного курсу історії України є надзвичайно важливою, оскільки це перше знайомство з витоками власного народу, розуміння своєї минувшини та формування власної ідентичності як представника певної національної спільноти.

Порівняльний аналіз попередньої і табачниківської редакції навчальних програм наочно демонструє наступне: 1) зникли імена провідних українських діячів; 2) суттєво скорочено час на вивчення доленосних подій української історії (12 годин замість 27); 3) зникла сама назва «Україна»; 4) назви тем трансформовані з метою представлення України винятково як об'єкту історичного процесу; 5) наскрізною лінією стало прищеплення учням зневажливого ставлення до країни, в якій вони живуть (назви країни немає, символічних постатей немає, народ є об'єктом впливу інших суб'єктів історичного процесу тощо)³⁰.

У програмі для 5-го класу словосполучення «штучний голод» замінено на одне слово: «голод». Битва під Крутами взагалі зникла з тексту підручника, скоротилися розповіді про УПА та січових стрільців. Натомість п'ятикласники отримали інформацію про видатну роль царської родини у викупі з кріпацтва Т. Шевченка³¹. У березні 2011 р. одіозний міністр освіти заявив, що «автори змінили шкільні підручники (з історії), переписали цілий ряд розділів – зокрема, про Помаранчеву революцію. Зробили їх більш об'єктивними... Термін Велика вітчизняна війна всюди відновлений...»³².

Таким чином, програми, розроблені авторським колективом лабораторії суспільствознавчої освіти НАПН України на чолі з О. Пометун мали справити маніпулятивний вплив на свідомість молодих українців і прищеплювали думку про відсутність української державності, видатних українців, національно-визвольного руху тощо. Непомітно для громадськості був нанесений нищівний удар по українській ідентичності, адже молодь замість української національно-державницької ідеології мала виховуватися на ідеології маргіналізму (відсутність чіткої самоідентифікації і, як наслідок, упослідженість і меншовартість, а відтак – і легка здобич для завойовника).

А який підхід був у державних програмах РФ, з якою збиралися узгоджувати текст спільного підручника? Відповідно до державних програм на уроках історії в

²⁸ Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти // Освіта.уа. 23.11.2011. URL: http://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/28030/

²⁹ «Про затвердження навчальних програм для загальноосвітніх навчальних закладів II ступеня». Наказ МОНУ. 06.06.2012. № 664. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0664736-12#Text>

³⁰ Терно С. Хто голосніше за всіх кричить: «Тримайте злодія!»? // Historians. 14 February 2013. URL: <https://bit.ly/49r0562>

³¹ *Оробець Л.* Вступні правила «від Табачника» дозволяють грошовитим батькам ігнорувати ЗНО. // Освіта.уа. 05.11.2010. URL: https://osvita.ua/vnz/high_school/10287/

³² Табачник підготував для дітей правдиві підручники з історії // УНІАН. Інформаційне агентство. 12.03.2011. URL: <https://bit.ly/43dCxjh>

російських школах засвоювали поняття «Давня Русь», «Давня Москва», «Давньоруська Держава». Учні знайомилися з такими історичними особистостями як Ярослав Мудрий, Володимир Мономах та ін.³³ У такій ситуації мотивація спрощення українських навчальних програм з історії виглядала щонайменше вкрай цинічно.

Незважаючи на те, що нові програми з історії були ухвалені у червні 2012 р., внесені зміни не були помічені ані освітянами, ані громадськістю. Перший нищівний удар по українській ідентичності за міністра Д. Табачника можна було вважати успішним, адже ніхто навіть не усвідомив, що відбувається. Пильному аналізу шкільні програми піддалися лише після наступного рішучого удару по програмам з історії для ЗНО³⁴. А саме: з програми ЗНО від 2013 р. були вилучені прізвища С. Бандери та Р. Шухевича³⁵. Черговий наступ на українську ідентичність вже був помічений громадськістю і на нього доволі жорстко відреагували як українські історики, так і журналісти. Приміром, український історик В. В'ятрович зауважив, що влада намагається перетворити Україну на УРСР, а міністр Д. Табачник займається перетворенням історії України на історію УРСР, відтак вилученню підлягають усі особи, які боролися проти радянської влади³⁶. Інформація про вилучення прізвищ оунівців Степана Бандери та Романа Шухевича, а також низки відомих шістдесятників стала «вірусною» та миттєво поширилася на інформаційних сайтах України. У засобах масової інформації також запитувалось, кого саме міністр вважає зразком для наслідування замість оунівців? З'ясувалося, що натомість у програму ЗНО додано прізвища Петровського, П'ятакова, Щорса, Хрущова³⁷. Г. Терещук тоді задалася слушними питаннями: «Що мають вивчати школярі? На чому виховуватись?»³⁸ І зауважувала, що при бездіяльності громадськості скоро повернеться і Ленін, і Сталін... Й слід визнати, що в РФ сталося саме так.

Публічний розголос призвів до громадського невдоволення та публічних звинувачень керівництва Українського центру оцінювання якості освіти в махінаціях. Тодішня директорка Центру І. Зайцева 01.02.2013 пояснила в ефірі телешоу Савіка Шустера³⁹, що не несе відповідальності за програму ЗНО, а запитувати про вилучення прізвищ оунівців слід авторський колектив на чолі з членом-кореспондентом НАПН України О. Пометун. І тут сталося неочікуване: О. Пометун звинуватила І. Зайцеву і профільне міністерство в доопрацюванні програми та зроблених вилученнях. У своїй публікації «Історія однієї фальсифікації»⁴⁰ вона навела порівняльні таблиці, які мали засвідчити, що

³³ Терно С. Нова програма з історії – повернення в тоталітарне минуле?...

³⁴ Нога Х. Бандеру, Шухевича та шістдесятників виключили зі ЗНО-2013 // ZAHID.NET. 23 січня 2013. URL: <https://bit.ly/3IHgtoR>

³⁵ Терещук Г. «Пакращевателі» викинули зі ЗНО Бандеру, Шухевича і шістдесятників // Радіо Свобода. 23 січня 2013. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24881999.html>

³⁶ В'ятрович В. Викресливши Бандеру і Шухевича зі ЗНО, влада перетворює Україну на УРСР // БукІнфо. 25 січня 2013. URL: <https://bukinfo.com.ua/show/news?lid=31378>

³⁷ Ibidem.

³⁸ Терещук Г. «Пакращевателі» викинули зі ЗНО Бандеру, Шухевича і шістдесятників...

³⁹ УЦОЯО не укладає програми ЗНО, – Зайцева // Освіта.ua. 02.02.2013. URL: <https://osvita.ua/test/news/33954/>

⁴⁰ Пометун О. Історія однієї фальсифікації // Українська правда. 7 лютого 2013. URL: <https://life.prawda.com.ua/columns/2013/02/7/120581/>

авторський колектив програми жодних вилучень прізвищ С.Бандери та Р.Шухевича не робив. Сама назва статті стала звинуваченням УЦОЯО та міністерства у фальсифікаціях.

Подібні звинувачення виглядали дивно, адже на той час О.Пометун була призначена профільним міністерством керівником авторського колективу щодо укладання державного стандарту (2011), навчальних програм з історії (2012), програми ЗНО (2013). Цілком очевидно, що міністр Д.Табачник при його пильній увазі до ідеологічного наповнення історичних дисциплін просто не міг призначити випадкову людину. Антиукраїнська позиція міністра була цілком очевидною, відтак він свідомо добирив кадри для реалізації деукраїнізації історії в школі. У той час майже всі ключові позиції в керівництві держави отримували представники донецько-луганського клану. О.Пометун не була винятком: вона прибула в столицю із Луганська.

Проведений аналіз навчальних програм з історії наочно продемонстрував, що пропедевтичний курс історії України було фактично знищено. І зроблено це було у червні 2012 р. Відтак у лютому 2013 р. вже важко було стверджувати про непричетність до внесених змін. Цей часовий проміжок наочно свідчив, що О.Пометун вже не могла перекласти відповідальність за деукраїнізацію пропедевтичного курсу історії України на когось іншого.

Стаття С.Терно «Хто голосніше за всіх кричить: “Тримайте злодія!”» породила нову хвилю дискусій як у фаховому середовищі істориків та методистів, так і серед широких кіл громадськості. Новина про зникнення поняття «українська держава» та видатних історичних постатей у пропедевтичному курсі історії України стала «вірусною» на просторах українського Інтернету: її підхопили інформаційні агентства⁴¹ та регіональні інформаційні ресурси⁴².

Чому виникла нова хвиля громадського невдоволення діяльністю міністра Д.Табачника? Якщо проаналізувати внесені зміни у пропедевтичний курс історії, то вони виглядають більш, ніж жахливо. В редакції програми від 2012 р. зникли у порівнянні із редакцією 2004 р. історичні постаті Богдана Хмельницького, Тараса Шевченка, Михайла Грушевського, Івана Франка, Лесі Українки тощо. Взагалі програма поставала без жодного історичного діяча. Цілком очевидно, що пропедевтичний курс покликаний сформувати національну ідентичність молодих українців, а це неможливо без знання яскравих представників своєї національної спільноти – символів української нації. Відтак, перший крок до маргіналізації української молоді було зроблено: символів нації було усунуто. Таким чином, молоді українці отримали недвозначний сигнал: ви – нащадки незрозуміло кого і незрозуміло хто ви є взагалі.

Наступний тяжкий удар було нанесено вивченню доленосних подій, тобто знакових та вирішальних моментів в житті народу. Приміром, за навчальною програмою від 2004 р. вивченню знакових історичних подій приділялось 27 годин. Тобто школярі могли познайомитися принаймні з двома десятками історичних сюжетів, присвячених визначальним подіям в житті України. Не можна сказати, що цього забагато, але принаймні в пам'яті учнів мав би закарбуватися історичний

⁴¹ 3 підручників для 5-го класу прибрали історичних персонажів // УНІАН. 16.02.13. URL: <https://bit.ly/3FUie0q>

⁴² 3 підручників історії для 5 класу щезло поняття «Українська держава» і видатні постаті // Закарпаття онлайн. 15 лютого 2013р. URL: <https://bit.ly/4775Rdl>

шлях, який пройшов український народ протягом тисячоліть. Чому це важливо? Спільноту визначають епохальні події минулого та видатні історичні постаті. У навчальній програмі 2012 р. на вивчення доленосних історичних подій відводилось лише 12 годин, тобто можна було розглянути близько десятка сюжетів (у кращому випадку). Отже, обсяг історичної пам'яті молодих українців зменшувався удвічі. Очевидний сигнал, який посилався молоді: нічого особливого у вашій історії немає, відтак і вивчати немає що.

Таким чином, наносився удар по двом фундаментальним опорам національної самосвідомості (історичні постаті та епохальні події), відтак було відкрито шлях до виховання маргіналів – «людей без роду і племені». Такі люди не стануть боротися за власний спосіб буття та за власну державу. Очевидно, що подібну спецоперацію розробляли гарні знавці з маніпулювання людською свідомістю.

Не меншої уваги заслуговують метаморфози назв, що їх було зроблено авторським колективом на чолі з О. Пометун. Якщо в редакції навчальної програми 2004 р. була тема «Київська держава», то в редакції 2012 р. замість неї постала тема «Київські князі», отже термін «держава» зник. Принагідно згадаймо тезу Путіна, що Україну створив В. Ленін⁴³. Таким чином, вже у 2012 р. Д. Табачник і його команда до шкільного курсу історії просувала тезу, що у давні часи на теренах України держави не було.

Теми, присвячені Українській козацькій республіці та Українській козацькій державі, були замінені темою «Українське козацтво у битвах і походах». Знову для молоді був підготовлений доволі ясний сигнал: українці ніколи не мали держави, були лише козаки, які билися та походи влаштували. Від давнини до нового часу послідовно викреслювалися будь-які згадки про державницький спосіб життя українців. Напевно, це робилося для того, щоб навіть і думати не сміли про власну державу.

Тема «Відродження Української держави в 1917-1920 рр.» в програмі 2004 р. була трансформована у 2012 р. колективом О. Пометун наступним чином: «Українці в революції 1917-1920 рр.». Які сигнали посилалися молодим українцям цим формулюванням? По-перше, ніяка держава не відродилась. По-друге, взагалі-то в 1917-1920 рр. то й не держава була в Україні. По-третє, українці – сторонні на дійстві чужої революції; тобто це не їх революція, українці не історичні суб'єкти, а історичні об'єкти чиеїсь революції.

Таким чином, можна стверджувати, що за міністра Д. Табачника в українській історичній освіті була проведена спецоперація по деукраїнізації історії України. Мета цієї спецоперації полягала у розмиванні української ідентичності в шкільному курсі історії: видатних українців немає; епохальних подій немає; держави немає; суб'єктності немає. Шляхом нівелювання української історії, спотворення минулого України робилася ставка на знищення її майбутнього. Якщо вдалося б нанести нищівний удар по ідентичності молодих українців, то наслідками цього б стали: маргіналізація молоді, потерпання від почуття меншовартості, зневіра у власних силах. А цього вже достатньо, аби в подальшому легко було би підкорити територію.

⁴³ Червоненко В. «Ленін створив сучасну Росію, а не Україну». Історики про скандальну промову Путіна // BBC NEWS УКРАЇНА. 22 лютого 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60480944>

Навколо навчальних програм з історії розгорнулася запекла дискусія, в якій взяли участь В. Мисан⁴⁴, Є. Стадний⁴⁵, І. Костюк, С. Терно⁴⁶. Проаналізувавши навчальні програми з історії, В. Мисан доходить висновку про втрату українською нацією своєї історичної пам'яті на шляху її здобуття. Великою драмою, на його думку, стало залучення наших співвітчизників до руйнації історичної пам'яті, тобто авторського колективу на чолі з О. Пометун⁴⁷. Позицію авторського колективу було відображено у статті-відповіді І. Костюк. Вона аргументувала зроблені зміни необхідністю у процесі навчання історії забезпечити терпимість, взаєморозуміння, права людини та демократію. Саме таким аргументом І. Костюк прикривалася у нищенні національної історії України: всі зміни обумовлювалися не українофобською позицією, а намаганням усунути будь-які національні цінності із історичної освіти, оскільки вони порушують базові права людини.

Таким чином, була обрана єзуїтська стратегія наступу: шкільний курс історії не деукраїнізується, а приводиться у відповідність до європейських стандартів терпимості та взаєморозуміння. І саме про це йшлося у статті І. Костюк, адже вона наполягала, що історія за будь-яких обставин не повинна виступати інструментом для ідеологічної маніпуляції та пропаганди. Історія, на її думку, не повинна слугувати засобом, який поширює інтолерантні ідеї, ультра-націоналістичні, ксенофобські, антисемітські та расистські ідеології. Всю розлогу аргументацію авторки можна звести до трьох основних тез: 1) автори прибрали ідеологію з історії; 2) вивчення історії не єдиний засіб познайомити учнів з історичними подіями, є ще позакласні заходи («невидимий навчальний план»); 3) зміст підручника немає значення, адже сучасні школярі його не читають.

Отже, подібні аргументи були явним намаганням виправдати свої антиукраїнські дії високими цінностями: усуненням ідеології, неформальною освітою тощо. Проте, факт залишається фактом – під усунутою ідеологією малось на увазі саме поняття «Україна», під неформальною освітою – вилучення ключових українських історичних подій та постатей із навчальної програми з історії.

Цілком очевидно, що табір міністра Табачника своїми виправданнями звинувачував попередні навчальні програми у тому, що вони поширювали інтолерантні ідеї та ультра-націоналістичну ідеологію. Немає сенсу розглядати безпідставність подібних обвинувачень, адже шанобливе ставлення до національних цінностей не дорівнює ультра-націоналізму. Але логіка мало турбувала спільників тодішнього міністра освіти і науки. Блюзнірство подібної аргументації було викрито в статті С. Терно «Нова програма з історії – повернення в тоталітарне минуле?»⁴⁸ В публікації було спростовано всі аргументи табору Д. Табачника щодо розвантаження історичних курсів, вилучення історичних діячів та доленосних історичних подій із пропедевтичного курсу історії. Йшлося про дві лінії порівняння українського пропедевтичного курсу історії України: 1) з викладанням пропедевтичного курсу в інших країнах Європи; 2) з викладанням інших дисциплін в 5-му класі української школи. Ситуація виглядала більш, ніж кумедною: 1) немає аналогу оновленим за Д. Табачника програмам в Європі;

⁴⁴ Мисан В. Манкуртизм наступає...; Мисан В. Шкільна історична пропедевтика...

⁴⁵ Стадний Є. Довша історія підручника...

⁴⁶ Терно С. Нова програма з історії – повернення в тоталітарне минуле?...

⁴⁷ Мисан В. Манкуртизм наступає...

⁴⁸ Терно С. Нова програма з історії – повернення в тоталітарне минуле?...

2) немає аналогів табачниківському підходу до історії серед підходів до інших предметів в українській школі. У навчальних програмах з історії інших європейських країн були наявні історичні постаті та доленосні історичні події. До того ж, в українських програмах з інших предметів у 5-му класі були наявні літературні й історичні постаті, наукові діячі, а також ставилися доволі складні завдання на порівняння літературних образів, гіпотез науковців тощо. Таким чином, аргументація внесених змін виявилися звичайнісіньким цинізмом, спрямованим на прикриття деукраїнізації пропедевтичного курсу історії України.

Після Революції Гідності українська влада відмовилася від введених Д. Табачником змін у галузі освіти, які копіювали російську структуру загальноосвітньої школи. Було проголошено перехід до 12-річної середньої освіти, де 5 років триватиме навчання в початковій школі; 4 роки – в основній середній школі; 3 роки – у старшій (профільній) школі. Така структура наближала українську середню освіту до європейських стандартів. Антиукраїнська діяльність Табачника у галузі історичної освіти нанесла величезної шкоди історичній освіті в Україні, компенсація якої триває і досі.

У 2014 р. Д. Табачник втік з України. На нього було накладено санкції ЄС. З 2015 р. СБУ оголосила экс-міністра в розшук. У 2022 р. йому оголосили підозру в державній зраді, а на початку 2023 р. Президент України В. Зеленський позбавив Д. Табачника громадянства України⁴⁹. Зрадник продовжує свою антиукраїнську діяльність. За даними російських джерел, він став радником голови окупаційної адміністрації Запорізької області Є. Балицького та балотується від «Єдиної Росії» у місцеві депутати⁵⁰. Сумний кінець кар'єри зрадника й українофоба, колишнього міністра освіти і науки України Д. Табачника. Попереду – справедливе покарання за державну зраду та антиукраїнську діяльність, у тому числі в сфері української історичної освіти.

ВИСНОВКИ

Таким чином, ретроспективний аналіз діяльності Д. Табачника на посаді міністра освіти і науки України дозволяє стверджувати, що він здійснював агресивні дії по відношенню до української ідентичності шляхом волюнтаристського втручання в історичну освіту. Антиукраїнська політика Д. Табачника була складовою гібридної війни РФ проти України та мала на меті підважити українську ідентичність і забезпечити ідеологічний ґрунт для поглинання України «руським миром». Наступ на ідеологічному фронті розпочався у 2010 р. із насадження проекту «спільного підручника» з історії для України та РФ. Метою спецоперації «спільний підручник» було ліквідувати напрацювання української історичної науки з дразливих тем українсько-російських взаємин і повернутися до імперського бачення історії України. На заваді реалізації проекту «спільний підручник» стали українські історики та громадські діячі. Саме тому антиукраїнська політика Д. Табачника зазнала певних трансформацій і зосередила свій ідеологічний вплив на ключовому чиннику освітнього процесу – вчителів історії. Відтак, наприкінці 2010 р. операція «спільний підручник»

⁴⁹ Зеленський позбавив українського громадянства Ключова, Табачника й Клименко // Українська правда. 04.02.2023. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/02/4/7387959/>

⁵⁰ Луценко Є. Ексміністр освіти Табачник балотується в «депутати» на окупованій території Запорізької області // Hromadske. 27.04.2023. URL: <https://bit.ly/3BVRtq7>

трансформувалася в операцію «спільний посібник для вчителів історії України та РФ».

Проте, створення спільних посібників гальмувалося українськими науковцями: вони уникали участі в проєкті, обирали нейтральні теми для висвітлення тощо. Відтак, наступ на ідеологічному фронті забуксував, а результат усіх зусиль Д. Табачника не виправдав очікувань. Спільний посібник побачив світ у грудні 2012 р. і не виконав покладеної на нього місії. Д. Табачник вирішив діяти більш рішуче і менш публічно. У 2012 р. непомітно для громадськості були змінені навчальні програми з історії для загальноосвітніх шкіл. Основний удар був нанесений по пропедевтичному курсу історії України в 5-му класі. Із програми були вилучені історичні постаті Богдана Хмельницького, Тараса Шевченка, Михайла Грушевського, Івана Франка, Лесі Українки тощо. Також були вилучені поняття «українська держава», «Україна», більше ніж вдвічі було скорочено час на вивчення доленосних подій української історії (з 27 до 12). Внесені зміни аргументувались необхідністю розвантажити шкільний курс від зайвої інформації та ідеології. Відтак, за міністра Д. Табачника навчальна програма з історії навіювала думку про відсутність державотворчих традицій в Україні, а українська державність розглядалась як історична випадковість. Перше знайомство з історією своєї країни молоді українці починали із навіювання меншовартості, що згідно із феноменом імпринтингу мало вирішальний вплив на подальше вивчення історії та становлення національної ідентичності. У 2013 р. із програми ЗНО були вилучені прізвища С. Бандери та Р. Шухевича, а натомість з'явилися прізвища Петровського, П'ятакова, Щорса, Хрущова. Отже, за міністра Д. Табачника відбувся демонтаж української національної ідентичності, натомість насаджувалася ідентичність «руського мира» з опертям на радянську спадщину.

REFERENCES

- Blikhar, V.S. et al.** (2020). *Filosofia: slovnyk terminiv ta personalii* [Philosophy: a dictionary of terms and personalities]. Kyiv: KVITS [in Ukrainian].
- Chervonenko, V.** (2022, February 22). "Lenin stvoriv suchasnu Rosiiu, a ne Ukrainu". Istoryky pro skandalnu promovu Putina ["Lenin created modern Russia, not Ukraine". Historians about Putin's scandalous speech]. *BBC NEWS UKRAINA*. Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60480944> [in Ukrainian].
- Denysenko, V.** (2021). *Formuvannia ta funktsionuvannia v Ukraini politychnoho rezhymu Viktora Yanukovycha (2010-2014 rr.)* [Formation and functioning of Viktor Yanukovich's political regime in Ukraine (2010-2014)]. Zaporizhzhia: Vydavnychiy dim «Helvetyka» [in Ukrainian].
- Hyrych, I.** (2010, November 05). Spilnyi rosiisko-ukrainskyi posibnyk oznachaie: Ukraina – tse Rosiia [The joint Russian-Ukrainian manual means: Ukraine is Russia]. *Dzerkalo tyzhnia*. Retrieved from <https://bit.ly/3FR0KBN> [in Ukrainian].
- Lutsenko, Ye.** (2023, April 27). Eksministr osvity Tabachnyk balotuietsia v "deputaty" na okupovanii terytorii Zaporizkoi oblasti [Ex-minister of education Tabachnyk is running for "deputy" in the occupied territory of the Zaporizhzhia region]. *Hromadske*. Retrieved from <https://bit.ly/3BVRtq7> [in Ukrainian].
- Matsiievskiy, Yu.V.** (2016). *U pasttsi hibrydnosti: zygazy transformatsii politychnoho rezhymu v Ukraini (1991-2014)* [In the trap of hybridity: zigzags of transformations of the political regime in Ukraine (1991-2014)]. Chernivtsi: Knyhy – XXI [in Ukrainian].
- Mysan, V.** (2013, May 01). Mankurtyzm nastupaie, abo chy spryiatyme shkilnyi propedevtychnyi kurs "formuvanniu v uchniv samoidentychnosti ta pochuttia vlasnoi hidnosti" [Mankurtism is coming, or whether the school propaedeutic course will contribute to the "formation of self-identity and self-esteem in students"]. *Historians*. Retrieved from <https://bit.ly/3QGXlmN> [in Ukrainian].

- Mysan, V.** (2013, May 27). Shkilna istorychna propedevtyka yak predmet diskusii. Chastyna 2 [School historical propaedeutics as a subject of discussion. Part 2]. *Historians*. Retrieved from <https://bit.ly/3BBRJLL> [in Ukrainian].
- Noha, Kh.** (2013, January 23). Banderu, Shukhevycha ta shestydesiatnykiv vykliuchyly zi ZNO-2013 [Bandera, Shukhevych and the sixties were excluded from ZNO-2013]. *ZAHID.NET*. Retrieved from <https://bit.ly/3IHgtoR> [in Ukrainian].
- Orobets, L.** (2010, November 05). Vstupni pravyla "vid Tabachnyka" dozvoliauiut hroshovytytm batkam ihnoruvaty ZNO [Introductory rules "from Tabachnyk" allow money-hungry parents to ignore extracurricular activities]. *Osvita.ua*. Retrieved from https://osvita.ua/vnz/high_school/10287/ [in Ukrainian].
- Pometun, O.** (2013, February 07). Istoriia odniiei falsyfikatsii [The story of one falsification]. *Ukrainska pravda*. Retrieved from <https://life.pravda.com.ua/columns/2013/02/7/120581/> [in Ukrainian].
- Pyrozhuk, M.** (2011, March 05). Yaku misiui u Yanukovycha vykonuie Tabachnyk [What mission does Tabachnyk perform for Yanukovich]. *Radio Svoboda*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/2328564.html> [in Ukrainian].
- Riabchun, Yu.** (2010, October 28). Ukraina i Rosiia rozkazhut spilnu istoriiu [Ukraine and Russia will tell a common history]. *Osvita.ua*. Retrieved from: <https://osvita.ua/school/method/9902/> [in Ukrainian].
- Stadnyi, Ye.** (2013, May 06). Dovsha istoriia pidruchnyka [A longer history of the textbook]. *Historians*. Retrieved from <https://bit.ly/3qzMyWw> [in Ukrainian].
- Tabachnik, D.** (2009, August 09). Zаметки по поводу славянского единства [Notes on Slavic Unity]. *Tekhnopolis zavtra*. Retrieved from <https://kramtp.info/novosti/byvalo/full/1859> [in Russian].
- Tereshchuk, H.** (2013, January 23). "Pakrashchievateli" vykynuly zi ZNO Banderu, Shukhevycha i shistdesiatnykiv ["Pakraschevateli" kicked out Bandera, Shukhevych and the Sixties from the ZNO]. *Radio Svoboda*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/24881999.html> [in Ukrainian].
- Terno, S.** (2013, April 22). Nova prohrama z istorii – povnennia v totalitarne mynule? [Is the new history program a return to the totalitarian past?]. *Historians*. Retrieved from <https://bit.ly/3d7kc2L> [in Ukrainian].
- Terno, S.** (2013, February 14). Khto holosnishe za vsikh krychyt: "Trymaite zlodii!"? [Who shouts the loudest: "Keep the thief!"]? *Historians*. Retrieved from <https://bit.ly/49r0562> [in Ukrainian].
- Terno, S.** (2019). Hra tsinnostei ta emotsii v osviti: de my ye ta kudy varto rukhatys? [Game of values and emotions in education: where are we and where must we following?]. *Istoriia v ridnii shkoli, 7-8 (July-August)*, 45-49. Retrieved from <https://bit.ly/43fwYkn> [in Ukrainian].
- Terno, S.O.** (2011). *Teoria rozvytku krytychnoho myslennia (na prykladi navchannia istorii) : posibnyk dlia vchytelia* [The theory of the critical thinking development (using the example of teaching history): teacher's manual]. Zaporizhzhia: Zaporizkyi natsionalnyi universytet [in Ukrainian].
- Tkachuk, M., Kushnir, L., Mychko, S. & Borkovskyi, A.** (2010, March 16). "Antytobachna" Ukraina ["Anti-tobacco" Ukraine]. *Ukraina moloda*. Retrieved from <https://www.umoloda.kiev.ua/number/1615/180/56880/> [in Ukrainian].
- Turchenko, F.** (2016). *Ukraina – povnennia istorii Heneza suchasnoho pidruchnyka* [Ukraine – the return of history. The genesis of the modern textbook]. Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
- Turchenko, F.** (2016). Yak stvoriuvatsia pershi pidruchnyky z istorii Ukrainy [How the first textbooks on the history of Ukraine were created]. *Naukovi pratsi istorichnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu, 45 (1)*, 177-191 [in Ukrainian].
- Turchenko, F.** (2023). *Pered vyklykamy epokhy. Spohady istoryka* [Before the challenges of the era. Memoirs of a historian]. Zaporizhzhia: Vydavnychiy dim «Helvetyka» [in Ukrainian].
- Viatrovych, V.** (2013, January 25). Vykreslyvshy Banderu i Shukhevycha zi ZNO, vlada peretvoriuie Ukrainu na URSR [Having deleted Bandera and Shukhevych from the ZNO, the authorities are turning Ukraine into the Ukrainian SSR]. *BukInfo*. Retrieved from <https://bukinfo.com.ua/show/news?lid=31378> [in Ukrainian].